

УДК 821.111(73) : 82-14 : 82.98

МИХАЙЛО РАХНО

(Полтава)

СИМВОЛІКА КВІТІВ У ПОЕЗІЇ ЕДГАРА АЛЛАНА ПО

Ключові слова: символ, квіти, Едгар По, Вільям Шекспір.

Символи займали важливе місце у творчості Едгара Алана По, який став предтечею й одним із родоначальників кількох жанрів сучасної літератури. Як і багато інших романтиків ХІХ століття, він приділяв велику увагу символізму живої природи, в тому числі рослин.

Незважаючи на те, що в поезії По рідко можна зустріти власне пейзажну чи любовну лірику, рослини не могли не знайти свого відображення у творчості цього письменника. Біографи надавали особливе значення перебуванню Едгара в Англії. Подорож через океан, атмосфера старовинного передмістя Лондона Сток-Ньюінгтона, осяяного відомими іменами минулого, навчання класичним мовам і математиці в приватній школі, читання готичних романів, творів англійських поетів – усе це відклалося в пам'яті вразливого хлопчика. Ранні вірші він написав під впливом Персі Біші Шеллі і Семюела Тейлора Колріджа. Сучасні дослідники зазначають, що Едгар По постійно використовував образи й символи Вільяма Шекспіра [2, с. 72-73; 3, с. 314].

Творчість середньовічних поетів не могла залишитися поза увагою По. Символічне застосування квітів є лише показовим прикладом для важливого особливого аспекту зв'язків людини зі світом природи, релігійним чи магічним аспектом. У своїх творах стан людини Едгар По порівнює зі станом природи. У творі «Улядум» (Ulalume) автор порівнює стан свого серця із хрустким і висохлим листям, подібним до попелу: «Then my heart it grew ashen and sober / As the leaves that were crisped and sere, / As the leaves that were withering and sere» [9, с. 127].

Едгар По розглядає квіти як явище, властиве саме Землі, як символ життя, краси. Описуючи Аль-Аараф, автор зазначає, що нічого земного там немає, «крім променя (від квітів)»: «Oh! nothing earthly save the ray / (Thrown back from flowers) of Beauty's eye» [9, с. 28]. Але водночас квіти можуть бути символом внутрішніх переживань, неспокою, тривоги, навіть смерті. Багато в чому таке трактування було наслідком легенд, історій, переказів, пов'язаних із певними рослинами, їхнім кольором, запахом тощо. Так, у сонеті «До Занте» (To Zante) Едгар По, згадуючи острів Занте, називає його «гіацинтовий острів», «пурпуровий Занте», висловлює свою гіркоту щодо розлуки з цією місциною («O hyacinthine isle! O purple Zante!») [9, с. 100]. Гіацинт (*Hyacinthus*) є символом горя і туги, водночас він є символом постійного відродження природи, грації, ніжності, схильності до тривалої прив'язаності. За грецькою легендою, перший пурпуровий гіацинт виріс із крові, на місці загибелі улюбленця Аполлона, прекрасного юнака Гіацинта. Ця квітка – подарунок Малої Азії, і назва її в перекладі із грецької означає «квітка дощів», оскільки на батьківщині вона починає розпускатися якраз із настанням теплих весняних дощів. Давньогрецькі оповіді виводять однак цю назву від Гіацинта – красивого сина спартанського царя Аміклада і музи

історії й епосу Кліо, з яким і пов'язана назва цієї квітки. Як розповідає легенда, до Гіацинта був безмежно прихильний бог-сонце Аполлон. Одного разу, коли вони займалися киданням диска, злостивий і задрісний божок легкого вітерця, Зефір, подув у бік Гіацинта, диск улучив у голову юнака, і той загинув [7, с. 291].

За Середньовіччя троянда, лілія та фіалка були трьома найважливішими символічними квітами, їхні кольори відповідали пристрасті (червоний), чистоті (білий), смиренню (фіолетовий) [6, с. 44].

Фіалка звичайна (*Viola*) хоча і не вражає розкішними кольорами, однак її пахощі підкорюють усіх. Щоб підкреслити красу молодої Євлалії, автор називає її очі «фіалковими» («While ever to her young Eulalie upturns her violet eye») [9, с. 122]. Про красу фіалок, подібну до кольору очей богині Юнони, та їхній неповторний запах, подібний до подиху богині кохання Афродіти, говориться в «Зимовій казці» В. Шекспіра, коли порівнюються весняні квіти з віком і красою молодих дівчат: «...violets dim, / But sweeter than the lids of Juno's eyes / Or Cytherea's breath» [8, т. III, с. 419].

У греків гірлянди з фіалок, нарцисів, анемонів дарували коханим, що хоча і символізувало крихкість тілесної вроди, але в більшості випадків стосувалося весни як пори кохання. Беверлі Сітон зазначає, що найсерйозніша символіка квітів присутня в міфах про метаморфози, що стали важливою частиною західного символізму квітів. Із часом символіка квітів могла змінюватися. За ранньохристиянських часів фіалка з вінка закоханих перетворилася в символ духовного смирення, за доби Ренесансу знову повернула своє первісне значення, в подальшому її у цьому значенні замінив амарант, а у XIX столітті фіалка стала символом скромності в контексті романтичного кохання [6, с. 42, 60].

За словами однієї східної легенди, фіалка виникла зі сліз удячності Адама, коли архангел Гавриїл приніс йому радісну звістку про прощення його гріхів Господом. За іншою легендою, щоб сховатися від палючих променів Аполлона, одна із прекрасних дочок Атласа звернулася за допомогою до Зевса. Той перетворив її на фіалку і заховав у тіні своїх кущів, де вона відтоді цювесни цвіла і сповнювала своїми пахощами небесні ліси. Коли Прозерпіна, дочка Зевса і Церери, рвала одного разу ці квіти, її раптом викрав Плутон. Прозерпіна зі страху зронила нарвані квіти, які впали на землю і почали там рости. Пов'язана, таким чином, зі згадкою про викрадення Прозерпіни Плутоном, фіалка вважалася у греків квіткою суму і смерті. З іншого боку, як подарунок Прозерпіни, як звістка, яку вона посилає кожної весни своїй матері Церері, вона була у греків і емблемою природи, яка щорічно оживає. Фіалку любили в багатьох країнах. Французи вважали цю квітку символом скромності і невинності. Вільям Шекспір називав її своєю улюбленицею «darling», Персі Біші Шеллі оспівував у своїх віршах, Томас Мур – в «Лалла Рук», а Й. В. Гете не тільки оспівував її, але й прагнув, аби його рідний Ваймар перетворився, подібно до Афін, на місто, увінчане фіалками [7, с. 106, 124]. Саме про весняні фіалки, які за віком личать молодим, говориться в «Зимовій казці», коли згадуються квітки, які зі страху випустила Прозерпіна: «O Proserpina, / For the flowers now, that frightened thou let'st fall / From Dis's waggon!» [8, т. III, с. 419].

Як символ суму бачимо фіалки у Шекспіра, коли Лаерт каже про Офелію, що з її плоті виростуть фіалки: «...from her fair and unpolluted flesh may violets spring» [8, т. VIII, с. 363].

Те ж саме зустрічаємо у вірші «Долина тривоги» Едгара По, коли автор розповідає про край, жителі якого вирушили на війну, довіривши «зіркам із ніжними очима» вночі «з їхніх блакитних веж наглядати за квітами» («They had gone unto the wars, / Trusting to the mild-eyed stars, / Nightly from their azure towers, / To keep watch above the flowers...»). Та, очевидно, ніхто не повернувся, край залишився безлюдним, лише вітер із ранку до вечора жене хмари над фіалками, розташованими внизу, та над ліліями, які хитаються і плачуть над безіменною могилою («Ah, by no wind those clouds are driven / That rustle through the unquiet heaven / Uneasily, from morn till even, / Over the violets there that lie / In myriad types of the human eye – / Over the lilies there that wave / And weep above a nameless grave!») [9, с. 58].

На відміну від троянди, яка була вісником щастя, лілія (*Lilium*) у германців уважалася квіткою мертвих. Кажали, що її не саджали на могилі, вона через певний період після захоронення, зазвичай через три дні, з'являлася сама по собі завдяки таємничій силі. Вважалося також, що лілія виростає на могилах тих, хто помер неприродною, часто жахливою, смертю. У німців існувала легенда, що дух померлого сам садить лілію на місці поховання [4, с. 286]. У середні віки домінантним було значення рослини як символу Діви Марії, причому лілія, троянда, конвалія, орлики і півники вважалися втіленням чеснот Святої Марії [5, с. 72].

Варто звернути увагу також на вірш «До Анні», в якому автор показує, як змучена душа спочиває, не жалкуючи про троянди і мирт, а сприймає лише «святіший запах» розмарину, рути і «пуританської» триколірної фіалки («My tantalized spirit / Here blandly reposes, / Forgetting, or never / Regretting, its roses – / Its old agitations / Of myrtles and roses; / For now, while so quietly / Lying, it fancies / A holier odor / About it, of pansies – / A rosemary odor, / Commingled with pansies, / With rue and the beautiful / Puritan pansies») [9, с. 146]. Цей уривок можна умовно поділити на дві частини, в яких рослини контрастують за своїм смисловим значенням.

Перша частина містить назви троянди і мирту, що пов'язані із земними хвилюваннями й турботами і символізують життя. Троянда (*Rosa*) – королева квітів. Про символічний зміст троянди було багато написано. Ще ранні християни вбачали в ній символ Діви Марії (що є наслідком пристосування язичницької символіки Венери до нових умов), а пізніше через червоний колір асоціювали зі стражданнями Христа [6, с. 43]. За однією із християнських легенд, архангел Гавриїл, узявши білі, жовті та червоні небесні троянди, зробив із них три вінки для Пресвятої Богородиці. Вінок із білих троянд означав її радість, із червоних – її страждання, а із жовтих – її славу. За іншою легендою, білі садові троянди зобов'язані своїм виникненням Пресвятій Діви Марії. Вони виростили на кущі, на якому вона вішала просохнути Христові пелюшки. У германців червона троянда була символом меча і смертельної рани. У германських сказаннях поле битви і поле смерті часто називали трояндовими садами, згодом ця назва перейшла і на кладовища; трояндовий сад на рівнині Іда, яка знаходиться під Вальгаллою, вважався одночасно полем битви і раєм [7, с. 34]. Трояндовий кущ символізував красу й любов. У

вірші «До Ф***» автор називає із сумом «безрадісним» свій земний шлях, на якому не росте навіть самотня троянда («Beloved! amid the earnest woes / That crowd around my earthly path / (Drear path, alas! where grows / Not even one lonely rose») [9, с. 74]. Змальовуючи побачене липневої ночі, автор, аби підкреслити красу героїні твору, у вірші «До Елен» описує троянди, які навіть вітер не наважується торкнутися своїм подихом, і лише місячне проміння накриває їх сріблясто-шовковистим серпанком («There fell a silvery-silken veil of light, / With quietude, and slumber, / Upon the upturned faces of a thousand / Roses that grew in an enchanted garden, / Where no wind dared to stir, unless on tiptoe...») [9, с. 131].

Мирт (*Myrtus*) у греків був священною рослиною богині Афродіти і вважався символом молодості і краси. За однією арабською легендою, вічно-зелений мирт веде своє походження з раю. В давніх греків і римлян існував звичай прикрашати голову юної нареченої миртовим вінком. Із XVI століття цей звичай існував і в Англії та Німеччині [4, с. 281]. Мирт, як і зірвана троянда, міг бути символом скорботи. Трояндами і миртом, за Гомером, Афродіта обкладала тіло Гектора, Ахіллес просив троянди, щоб їхніми пелюстками обсіпати могилу товариша, а могилу Софокла прикрашали троянди і плющ [7, с. 15].

Щоб краще зрозуміти символічний зміст назв рослин, зазначених у другій частині «До Анні», слід звернутися до трагедії В. Шекспіра «Гамлет, принц данський». Там Офелія, перелічуючи назви рослин, коментує призначення розмарину і триколірної фіалки та згадує руту (ось розмарин, це для пам'яті; молись, люби, пам'ятай: а це триколірна фіалка, це для думок...): «There's rosemary [розмарин], that's for remembrance; pray, love, remember: and there is pansies [фіалка триколірна], that's for thoughts. [...] / there's rue [рута запашна] for you, and here's some for me; we may call it herb of grace [англ. синонім для rue] o' Sundays» [8, т. VIII, с. 348].

Назва розмарину (*Rosmarinus*) веде своє походження від латини (*ros* і *marinus*) й означає «морська роса». За іншою версією, ця назва походить із грецької й означає «дуже ароматична трава». Завдяки своєму аромату і смаковим якостям розмарин був відомим уже серед давніх греків і римлян. Розмарин зі своїми зеленими і знизу сірими листочками, що вказують одночасно на сучасне і минуле, вважався рослиною пам'яті, нагадування, саме тому знаходив використання як на весіллях, так і в сумних випадках, його саджали також на могилах. Римляни прикрашали розмарином свої вівтарі. Розмарин зустрічається у культурі мертвих. Його клали в домовину. Цей звичай був уже відомим у Англії за часів Шекспіра. Іншим звичаєм було тримання розмарину в руках присутніх при захороненні [4, с. 299].

У християнському світі триколірна фіалка (*Viola tricolor*) мала назву квітки св. Трійці (очевидно, тому в перекладі російською К. Бальмонта «До Анні» її названо «троицын цвет») [1, с. 99]. У Середньовіччі ця квітка була оточена таємничістю. У Франції її вважали символом смерті й нікому не дарували букетів із цих квітів. З іншого боку, вона була символом вірності для закоханих. Із XVI ст. ця квітка отримує загальновідому назву *pensée* – думка, дума, але звідки вона взялася – не відомо. Відомо тільки, що вперше ця назва з'явилася в Бранті – історичній області в Західній Європі. Німецький ботанік Штерне вважав, що ця назва походить від того, що насіннева коробочка

квітки є дещо схожою на череп – місцезнаходження мозку і думки. Окрім назви *pansy*, що відповідає французькому *pensée*, в Англії цю квітку називали ще й *Hearts ease* – «заспокоєння серця», оскільки вважалося, що така надіслана комусь квітка навіть без слів показує бажання і думку відправника, вона заспокоює його почуття [7, с. 145].

Рута садова, або рута запашна (*Ruta graveolens* L.) – цілюща рослина, що походить із Середземномор'я, англійською зветься *rue*. Вірогідно, що завдяки співзвучності з англ. *rue* (покаяння, милосердя) рута стала символом покаяння. Разом із синонімом *herb of grace* (трава милосердя, молитви) у «Гамлеті» при застосуванні *Ruta graveolens* як символу покаяння чітким стає релігійний аспект, тим більше, що Вільям Шекспір вираз *herb of grace* доповнює *o'Sundays*. Завдяки покаянню відкривається доступ до Божої милості, отож в англійській мові *Ruta graveolens* може бути символом як покаяння, так і милості. Рута і розмарин упродовж усієї зими залишаються зеленими, обое звідси вказують на тривалий час і міцність [5, с. 72]. Символічне поєднання розмарину і рути зустрічаємо в «Зимовій казці» В. Шекспіра, коли, розпізнавши в перевдягнених Поліксені і Камілло людей благородного стану, так само красива, як і розумна, Пердіта, вручаючи букет, каже їм: «Reverend Sirs, / For you there's rosemary and rue; these keep / Seeming and savour all the winter long. / Grace and remembrance be to you both!» На це перевдягнений король, зрозумівши значення подарунків, відповідає, називаючи розмарин і руту «квітами зими»: «Well you fit our ages / With flowers of winter!» [8, т. III, с. 418]. Чоловікам, голови яких вік покрив снігом, поет прагнув за допомогою мови квітів висловити те, що їхні тіла і дух переможно пережили довгий час, однак їм належить честь і славу з успіхом зберегти до кінця життя.

Слід зазначити, що при перекладі «До Анні» російською не всі перекладачі звернули увагу на символіку рослин. Так, у другій частині перекладу Василя Федорова жодну із рослин, зазначених в оригіналі, не згадано, натомість згадані назви рослин, які несуть зовсім інше смислове значення: «Отдыхаю, не знаю / Томительных гроз – / Забыл и не вспомню / Я запаха роз, / Бывалой тревоги / И мирта и роз. / Лежу беспечальный я, / Тихий бесстрастный; / Доносится запах / Ромашки прекрасный, / Шиповника запах / Густой и прекрасный / И скромной фиалки / Простой и прекрасный» [1, с. 343].

У варіанті перекладу Марії Трубецької між словами *розмарин* і *рута* застосовується сполучник *или*, тим самим передбачаючи варіантність існування однієї з указаних рослин, що є неправильним, оскільки в оригіналі душа сприймає запахи обох цих рослин разом із запахом триколірної фіалки: «Лишь анютины глазки, / розмарин, – или рута – / да анютины глазки, / целомудренно-скромны те анютины глазки» [1, с. 341].

У творі «Та, що спить» Едгар По також згадує розмарин і лілію поблизу могили: «The rosemary nods upon the grave; The lily lolls upon the wave» [9, с. 63]. Слід звернути увагу, що в перекладі російською Асара Еппеля зовсім не згадується лілія, що зменшує смислове навантаження твору: «К могиле никнет розмарин, / Спит разрушение меж руин» [1, с. 246]. Водночас перекладач російською Григорій Кружков у своєму варіанті перекладу не залишив поза увагою обидві рослини, що наближає переклад до мови оригіналу: «Вот у заброшенных руин / Качнулся сонный розмарин; / И ветер лилию склонил / Над зарослью немых могил» [1, с. 247].

Отже, символіка рослин відіграє велику роль у поезії Едгара По. Завдяки застосуванню автором назв рослин деталі починають набувати нового, особливого змісту, рослина стає своєрідним символом-лейтмотивом, який допомагає зрозуміти символічний підтекст тієї чи тієї сцени твору. Рослини виступають у поезії не тільки як живі фарби для створення ідеальної картини природи та її сезонних змін, але і як відображення традиційної образності, забобонів і повір'їв, які існували на той час, оскільки почуття, стосунки і думки людей неможливо відділити від природи, з якою людство одвіку є міцно пов'язаним. Слід також відзначити наявність впливу творчості Вільяма Шекспіра на поезію Едгара По щодо символіки рослин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. По Э. А. Собрание сочинений : в 4 т. Т. 1. Стихотворения и поэмы : пер. с англ. / Эдгар Аллан По. – М. : Пресса, 1993. – 384 с.
2. Fass L. B. To Blight with Plague: Studies in a Literary Theme / Fass Leavy Barbara. – London ; New York : New York University Press, 1993. – XI, 252 p.
3. Frank F. The Poe Encyclopedia / Frank Frederick, Magistrale Anthony. – Westport : Greenwood Press, 1997 – XXII, 453 p.
4. Reling H. Unsere Pflanzen nach ihren deutschen Volksnamen ihrer Stellung in Mythologie und Volksglauben, in Sitte und Sage, in Geschichte und Litteratur / H. Reling, H. Bohnhorst. – Gotha : Verlag von E.F. Thienemann, 1904. – 416 s.
5. Sauerhoff F. Pflanzennamen im Vergleich: Studien zur Benennungstheorie und Etymologie / Friedhelm Sauerhoff. – Stuttgart : Franz Steiner Verlag, 2001. – 432 s.
6. Seaton B. The Language of Flowers : A History / Seaton Beverly. – Charlottesville : University of Virginia Press, 2012. – XII, 234 p.
7. Stranz M. von. Die Blumen in Sage und Geschichte / Minna von Stranz. – Berlin : Verlag von Th. Chr. Fr. Enslin, 1875. – 472 s.
8. The Complete Works of William Shakespeare : [in 9 Volumes] / [with a general introduction by Algernon Charles Swinburne]. – London–New York–Toronto–Melbourne : Oxford University Press, 1910–1911. –
Volume III. – 1910. – 528 p.
Volume V. – 1911. – 412 p.
Volume VIII. – 1911. – 488 p.
9. The complete works of Edgar A. Poe: [in 10 Volumes] / [with a critical introduction by C. Richardson]. – New York ; London : the Knickerbrocker Press, 1902. – V. I. – 308 p.

МИХАИЛ РАХНО

СИМВОЛИКА ЦВЕТОВ В ПОЭЗИИ ЭДГАРА АЛЛАНА ПО

В статье рассмотрены семантические особенности цветочной символики в стихотворениях Эдгара По, их связь со средневековой традицией и творчеством Вильяма Шекспира. Также затронуты проблемы передачи символического смысла в переводах поэзии Эдгара По.

Ключевые слова: символ, цветы, Эдгар По, Вильям Шекспир.

MYKHAILO RAKHNO

THE SYMBOLISM OF FLOWERS IN THE POETRY OF EDGAR ALLAN POE

The article deals with the semantic peculiarities of the flower symbolism in the poetry of Edgar Poe, their connection with the medieval tradition and Shakespeare's works. The work also touches the problems of the rendering of the symbolic meaning in the translations of the Poe poetry.

Key words: symbol, flowers, Edgar Poe, William Shakespeare.

Одержано 24.11.2014 р.